



Riksantikvaren

Neptun Sildoljefabrikk i Hadsel kommune

Dokumentasjon og beskrivelse – del 1, eksteriør



Dokumentasjon til fredning etter kulturminneloven §§ 15 og 19 jf. § 22

Askeladden-id: 241159- (1-11, 13-16, 19 og 24-25)

Utarbeidet av Cathrine Arnesen, Riksantikvaren, 2018

Foto: Anke Loska og Øystein Hagland (om ikke annet er nevnt)

Innhold

Neptun Sildoljefabrikk	3
Lokalisering.....	4
Avgrensning av fredningen.....	5
Beskrivelse av bygninger, konstruksjoner - eksteriør	6
Administrasjonsbygg (1)	7
Eksteriør	7
Råstofftank 1 (2).....	7
Råstofftank 2 (3).....	9
Råstofftank 3 (4).....	11
Råstofftank 4 (5).....	12
Sildoljetank 1 (6).....	13
Sildoljetank 2 (7).....	13
Bunkertank 1 (8).....	14
Bunkertank 2 (9).....	14
Syklontårn med maskinhus (10)	15
Fabrikkbygning med fabrikkhall, lager, trandamperi, fabrikkpipe (11).....	16
Fabrikkhall (11.1)	17
Lagerbygning (11.2).....	19
Trandamperi (11.3).....	21
Fabrikkpipe (11.4)	23

Kaikran (12).....	23
Trekai (13).....	25
Lagerbygg (14)	26
Råstoffbinge fra 1950 med pulttak (14.1).....	26
Råstoffbinge fra 1950, under melloftet (14.2).....	27
Råstoffbinge fra 1958, under melloftet (14.3).....	28
Melloftet (14.4)	29
Kaiskur (14.5).....	30
Sildoljetank 3 (15).....	31
Sykkelskur (16).....	31
Feltlasarettet/bomberom (17).....	32
Anleggsområde (18)	33
Historie.....	38
Sildefiske og sildeforedling.....	39
Produksjon av Sildolje i Norge	40
Neptun Sildoljefabrikk.....	41
Litteratur	45

Neptun Sildoljefabrikk

Neptun Sildoljefabrikk ligger på Svinøya, på sørsida av Hadseløya, i Hadsel kommune, Nordland fylke. Hadsel kommune er en av fem kommuner som regnes til øydistriktet Vesterålen. Svinøya huser kun sildoljefabrikken som ligger tvers over havneinnløpet til Melbu. Frem til moloen ble bygget mot slutten av 1920-tallet, måtte arbeidsstokken ro over havnebassenget for å komme til fabrikk.



Neptun Sildoljefabrikk 1912. Foto: Museum Nord

AS Neptun Sildoljefabrikk ble etablert i 1910 og var i drift frem til 1986. Neptun var ved åpningen landets mest moderne sildoljefabrikk. Gjennom hele driftsperioden gjennomgikk fabrikk store materielle endringer. Det fredede anlegget er sammensatt av produksjons- og tankanlegg, kai, samt et administrasjonsbygg. Med sine karakteristiske runde tanker og det høye syklontårnet, fremstår anlegget som et markant merke i landskapet.



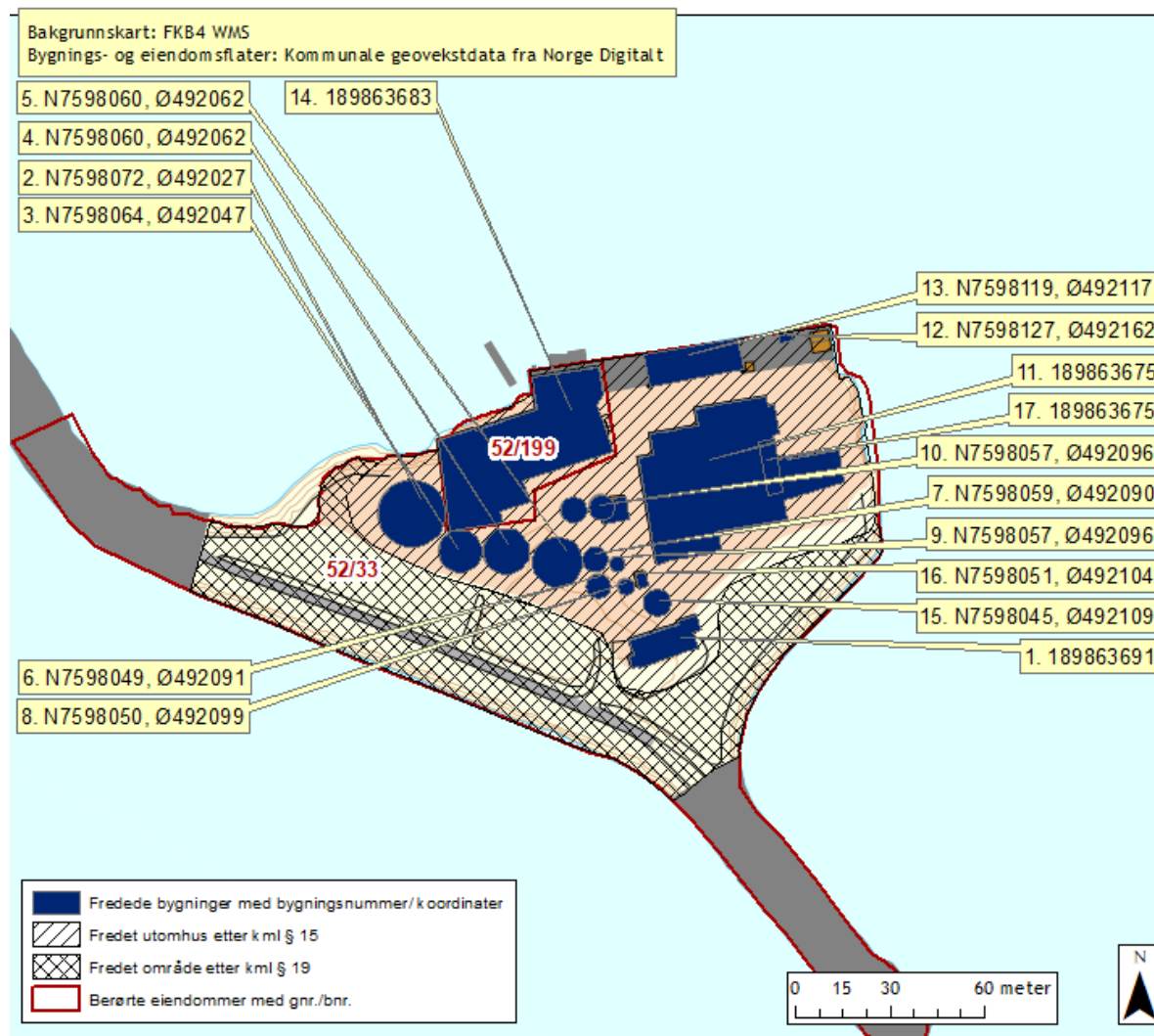
Neptun Sildoljefabrikk 2017

Lokalisering

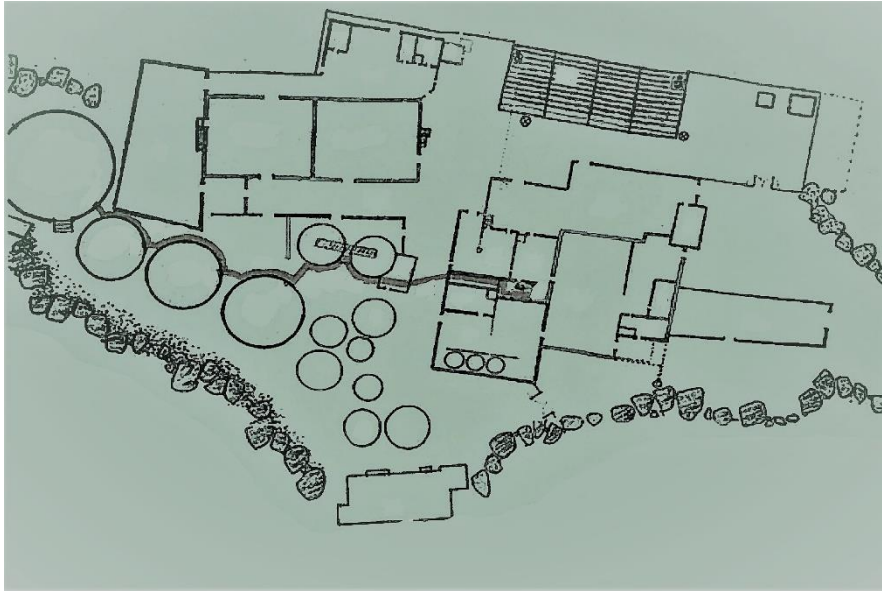


Forslag til fredning av Neptun Sildoljefabrikk omfatter gnr/bnr 52/33 og 52/199. Anleggets eier er stiftelsen Norsk Fiskeindustrimuseum, Museum Nord. Neptun Sildoljefabrikk, som er lokalisert på Svinøya, er omringet av vann. Øya har en molo mot sørøst som ikke omfattes av fredningen og en vei inn mot land over molen mot nordvest som heller ikke omfattes av fredningen. For øvrig er det innseiling til Melbu øst for øya. Det er flere kulturminner i og omkring Melbu, men ingen kjente kulturminner i anleggets umiddelbare nærhet.

Avgrensning av fredningen



Beskrivelse av bygninger, konstruksjoner -



Plantegning over anlegget fra 1999. Siden den gangen har fabrikkens fått ny adkomst over molo nordvest for anlegget, mens den gamle adkomstveien over molo sørøst for anlegget er fjernet og blitt ny innseiling til Melbu. Sørøst, sør og sørvest for anlegget er det i forbindelse med denne endringen, tilført store utfyllingsmasser som har bidratt sterkt til å gi Svinøya et rent industrielt preg. Tegningen viser øyas gamle grense mot havet.

eksteriør



Endring av innseilingen til Melbu i 2002.



Utsnitt av kommunekart fra Svinøya. Lilla felt markerer området som er regulert til bevaring.

Administrasjonsbygg (1)¹

Askeladden-id: 241159-1

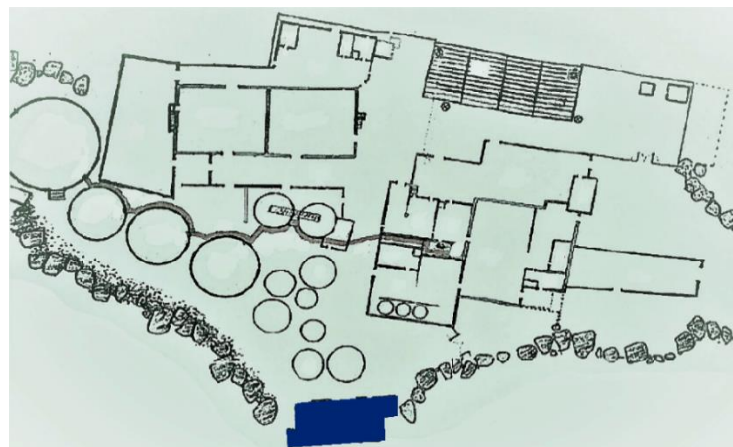


Administrasjonsbygg, gnr/bnr 52/33, bygningsnummer 189863691, sett mot nordvest.

Den eldste delen av bygget ble oppført i 1912 og er deretter påbygd etter behov. Bygget har primært vært benyttet til administrative støttefunksjoner og som garderobe for ansatte, samt spisesal. En kort periode lå også det kjemiske laboratoriet for forskning på sildolje og fiskemel her. Det sies at bygget også fungerte som bolig for arbeidsformannen.

Bygget brukes ved fredningstidspunktet som administrasjonsbygg for de ansatte ved museet og som utstillingslokale med resepsjon og museumsbutikk.

¹ Tallene i parentes referer til objektets nummer i listen over «Kulturminner fredet etter kml. § 15.



Administrasjonsbygningens grunnplan, fra plantegning datert 1999.

Eksteriør

Trebygning i bindingsverk av 3"x 8", isolert. Bygningskropp fra 1912 har 5" liggende dobbelfals-kledning, nylig byttet, det samme har tilbygg fra 1920 på østsiden av opprinnelig bygg. De tre tilbyggene fra 70-tallet på vestsiden av opprinnelig bygg har stående 5" tømmermanns-kledning. Opprinnelig bygning har saltak med takstoler av trevirke 2"x 8", isolert, med taktekke av profilerte stålplater. Tilbygget med to etasjer og de to tilstøtende tilbygg mot øst med en etasje har også saltak, men ved mønet er vinkelen anslagsvis 160 grader. Tilbygget mot vest har pulttak. Nye takrenner, nedløp og beslag i stål.

De fleste vinduer i bygget ble byttet ut for få år siden. Vinduene er av to-lags isolerglass. Ytterdører er også nye.

Råstofftank 1 (2)

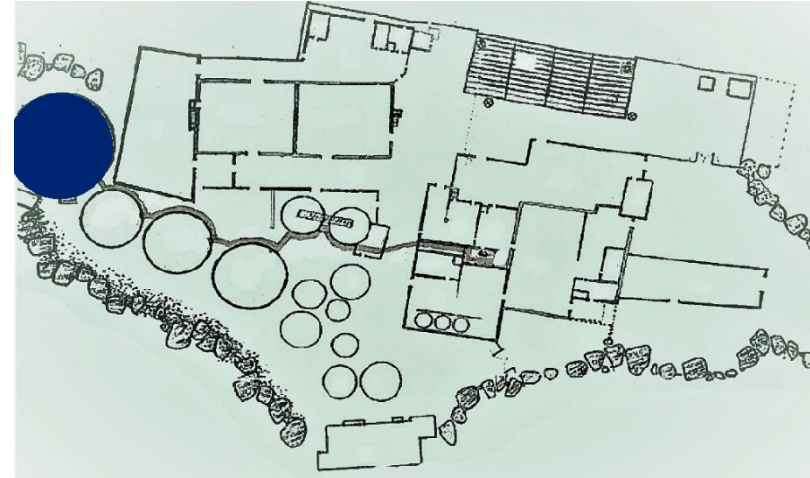
Askeladden-id: 241159-2



Råstofftak 1 fra 1973, sett mot øst, gnr/bnr 52/33.

Siden etableringen av sildoljefabrikken ble råstoff lagret under åpen himmel eller i uisolerte binger i lagerhaller. I 1973 ble denne råstofftanken i stål bygget for å kunne lagre råstoff på en mer egnet måte. Råstoffet ble hentet ut ved hjelp av en innebygd mateskrue i tanken og fraktet til produksjonslinjen ved hjelp av transportband. Tanken var i drift fra 1973-1986.

I 1993 ble det besluttet av museet at denne tanken skulle brukes som konsertlokale. Tanken har scene og sitteplasser til omlag 230 besøkende. Det er innlagt strøm til lys, lyd og nød/ledelys for rømningsveier og satt inn to nye dører som rømningsvei.

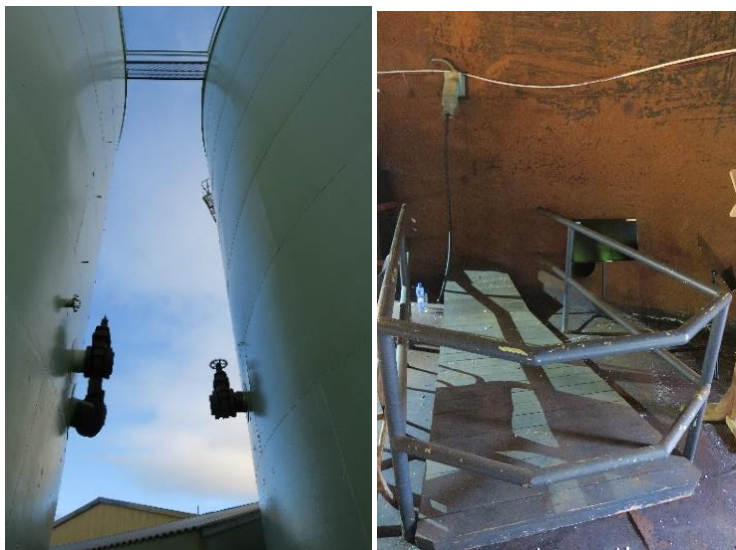


Eksteriør

Ståltank med en diameter på 21 meter og høyde på 16,5 meter. Bygget av 10 mm valsede stålplater, buet tak av 10 mm stålplater, grunnet og malt med 1 og 2 komponent grunning, toppstrøk med jotun pilot 2. Tanken hviler på et betongfundament. På taket er det et sikkerhetsgelender. Det er en broovergang i stål fra råstofftank 2. Tanken har en original port i stål. Innenfor denne er det satt inn en ny dør i tre. Opp mot porten er det en rampe i betong med strekkmetall. Når rester av fisk skulle samles opp ble det benyttet en Bobcat som kjørte opp rampa. Tanken har flere luker for inntak av fisk og en luke for uttak knyttet til mateskruen inne i tanken.



Opprinnelig port i stål med ny dør i tre innenfor, sett mot nordvest.



Tv. broovergang fra råstofftank 1 til råstofftank 2, sett mot nordøst. Th. Mateskrue under beskyttende tredekke og med gelender i metall, sett mot nord.

Råstofftank 2 (3)

Askeladden-id: 241159-3

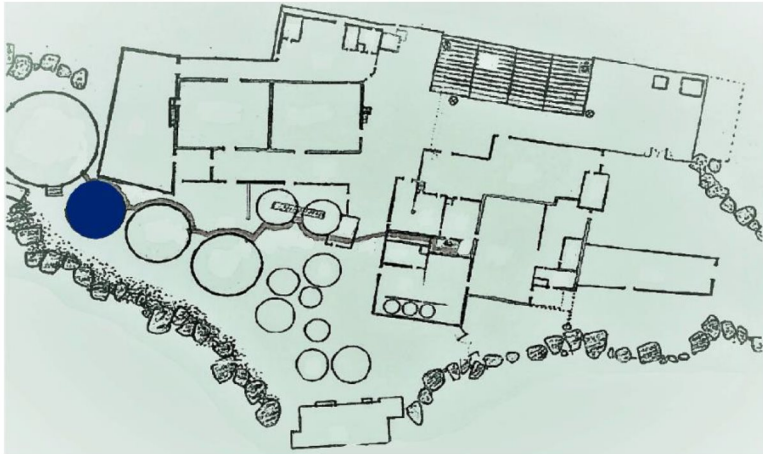


Råstofftank 2 fra 1972, gnr/bnr 52/33, sett mot nordøst.

Beskrivelse, historikk: se over. Benyttet som konsert og teaterlokale fra 1995

Eksteriør

Bygget i 1973. Tanken har en diameter på 13,4 meter og en høyde på 15,7 meter. Bygd av 10 mm valsede stålplater som er grunnet og malt med 1 og 2 komponent grunning, toppstrøk med jotun pilot 2. Tanken hviler på et betongfundament. Tanken har en utvendig ståltrapp som slynger seg rundt tanken. Gelender langs trappen og på tankens tak. Broovergang til råstofftank 2. Tanken har flere inntak for råstoff og ett uttak som er koblet opp mot transportsystemet.



Råstofftank 2.



Returrør når skruen tok ut for mye råstoff, sett mot nordøst.



Trapp opp langs tanksiden. Avstengt med dør, sett mot nord.



Mateskrue under beskyttende tredekke og med gelender i metall, sett mot nord.

Råstofftank 3 (4)

Askeladden-id 241159-4

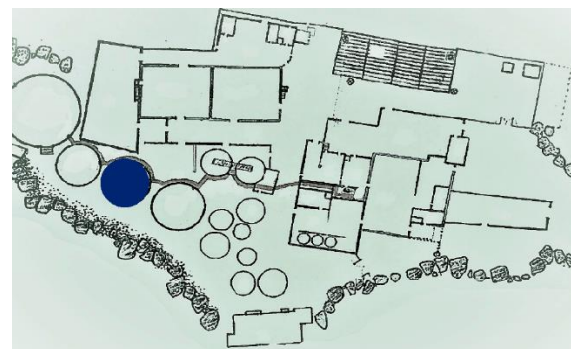


Råstofftank 3 fra 1973, gnr/bnr 52/33, sett mot sørvest.

Beskrivelse, historikk: Se historikken for råstofftank 1. Fra 1996 er tanken brukt til midlertidige utstillinger, hovedsakelig i sommerhalvåret.

Eksteriør

Bygget i 1973. Råstofftanken har en diameter på 14,3 meter og en høyde på 13,7 meter. Bygd av 10 mm valsede stålplater, kuppelformet tak, også dette av 10 mm stålplater. Tanken er grunnet og malt med produkter fra Jotun. Tanken hviler på et betongfundament. Den har flere inntaksluker for råstoff, og en mateskrue knyttet til transportsystemet. Tanken har en utvendig stige i metall med beskyttelsesbøyler. Det var planer om å isolere denne tanken, derfor er det montert ventilasjonsrør rundt tankens bunnlinje.



Råstofftank 3.



Mateskrue, sett mot nord.

Råstofftank 4 (5)

Askeladden-id 241159-5

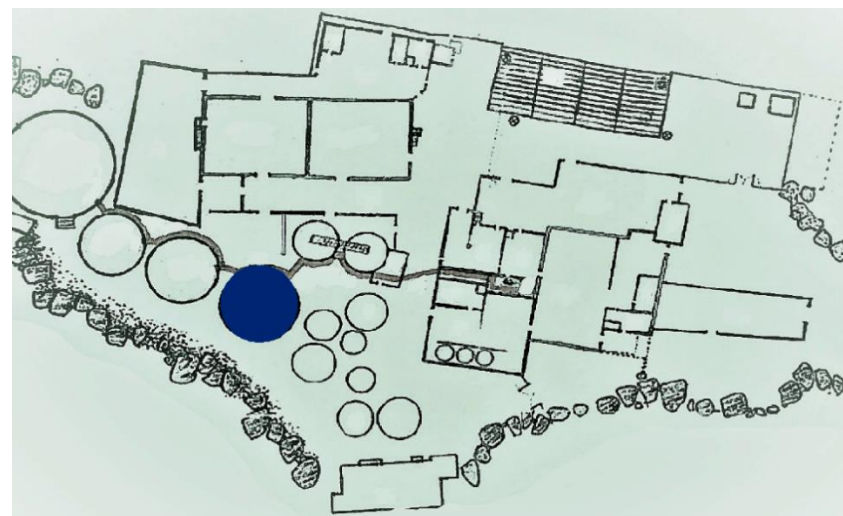


Råstofftank 4 fra 1974, tanken med bulk, gnr/bnr 52/33, sett mot nord.

Beskrivelse, historikk: Se historikk til råstofftank 1. Ellers: Tanken kalles gjerne «Frodetanken» fordi den fikk en bulk etter stormen Frode i oktober 1996. Den er ikke i bruk ved fredningstidspunktet.

Eksteriør

Tanken er bygget i 1974 av 10 mm stålplater, buet tak med tilsvarende plater. Tanken hviler på et betongfundament. Noen luker for inntak av råstoff og et uttak knyttet til mateskrue. Denne har også slankere rør for tilførsel av vann. Har en stige i metall med sikkerhetsbøyler.



Råstofftank 4.



Tv. ved fredningstidspunktet har råstofftank 4 store rustproblemer. Rust må fjernes før tanken kan males ferdig, sett mot sørvest. Th. sett mot nordøst.

Sildoljetank 1 (6)

Askeladden-id 241159-6

I 1972 gikk anlegget over fra og lagre sildolje på fat til lagring i større ståltanker, denne tanken ble oppført i 1974. Sildolja ble pumpet fra oljeseparatorerne over til denne tanken for lagring. Produktet ble solgt videre som bulk og pumpet direkte over til skip som lå ved kaia.



Andre tank fra venstre, sildoljetank 1 fra 1974, gnr/bnr 52/33, sett mot nordvest.

Eksteriør

Sildoljetanken er bygget i 1974 av 10 mm valsede stålplater og den hviler på et betongfundament. Tanken er grunnert og malt. Den er helt lukket, her finnes kun pumper for inntak og uttak av sildolje.



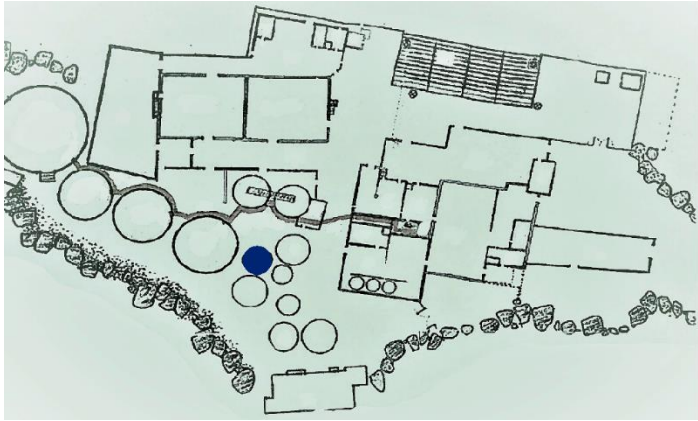
Sildoljetank 1.

Sildoljetank 2 (7)

Askeladden-id 241159-7



Sildoljetank 2 fra 1975, gnr/bnr 52/33, liten tank foran «Frode», sett mot sør.



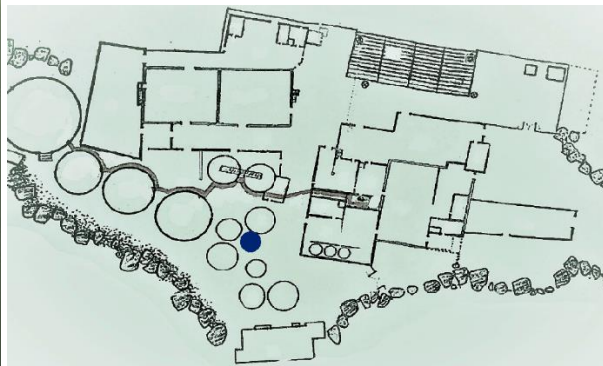
Sildoljetank 2.

Eksteriør

Bygget i 1975 med den samme konstruksjonen, de samme materialer og funksjoner som tankene over. Denne lekker.

Bunkertank 1 (8)

Askeladden-id 241159-8



Bunkertank 1 fra 1975, gnr/bnr 52/33, sett mot nord.

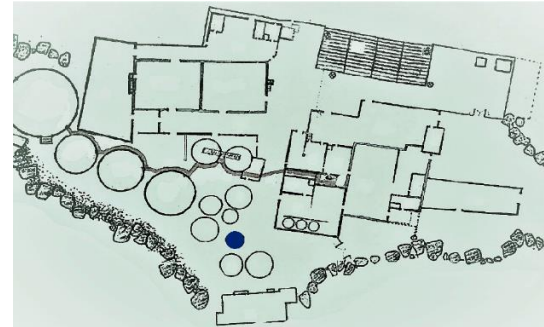
Bunkertankene ble benyttet for lagring av fyringsolje. Oljen ble brukt i fyrkjelen for å forsyne mel-tørken og evaporatoren med varme. Tanken er knyttet til transportsystem for inntak og uttak av fyringsolje.

Eksteriør

Bygget i 1975 med liknende konstruksjon og plater som tanken over. Kran for uttak og inntak av fyringsolje.

Bunkertank 2 (9)

Askeladden-id: 241159-15



Bunkertank 2.



Bunkertank 2 fra 1975, nærmest kamera, gnr/bnr 52/33, sett mot nord.

Syklontårn med maskinhus (10)

Askeladden-id: 241159-9



Syklontårn med maskinhus fra 1976, gnr/bnr 52/33, sett mot nordvest.

Det doble syklontårnet ble bygd i løpet av 1976 for lagring av sildemelet som ble fraktet fra evaporatorene. Melet kom inn i nest øverste etasje. Vel inne i tårnene var melet ferdig avkjølt for lagring. Via maskinrommet, som er bygd ved siden av «syklonene», ble det pumpet inn trykkluft slik av melet holdt seg luftig og kunne fraktes med transportbånd ned til kaia. Ved fredningstidspunktet står tankene tomme.



Syklontårn.

Eksteriør

Ståltankene er bygd av 10 mm stålplater som er grunnet og malt. Diameter pr. tank er 10 meter, og høyden 32 meter. Maskinhuset er bygget i reisverk av tre og stål, kledd med bølgeblekk. Pulttak teknet med bølgeblekk. Boksen for transportbandet på toppen er også bygget med stenderverk i stål og tre, kledd med bølgeblekk på tak og vegger. Flatt tak. Mellom siloene er det et overbygd skur med pulttak av en stålplate og veggkonstruksjon i tre. Uvisst hva dette har vært brukt til.



Tv. Syklontårn, maskinhus og boks for transportband sett mot nordvest. Th. skur sett mot nord.



Tv. sett mot sørvest. Th. trapper/leider opp mot boks med transportband på taket av syklontårnet. Trapper i stål, mellomnivåer i strekkjern.

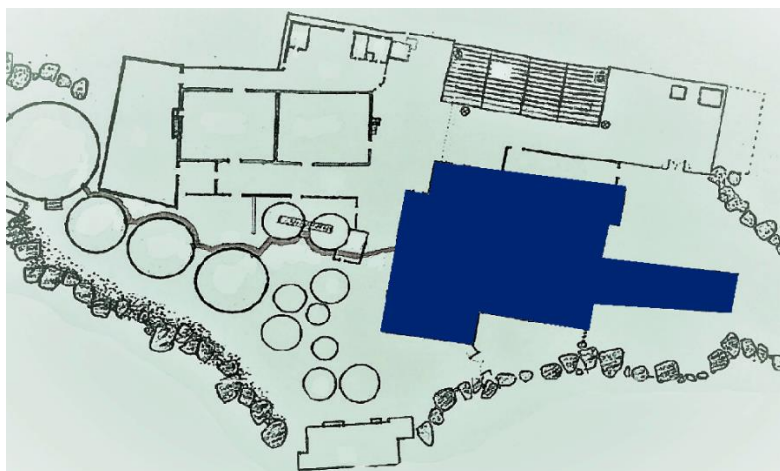
Fabrikkbygning med fabrikkhall, lager, trandamperi, fabrikkpipe (11)

Askeladden-id: 241159-10



Fabrikkbygning til høyre i gult og grått – med lager, verksted, trandamperi, fabrikkpipe, gnr/bnr52/33, bygningsnummer 189863675

Fabrikkbygningen består av flere deler, der det eldste bygget, trandamperiet, er fra 1910, fabrikkbygningen er fra 1946 – med spor etter eldre bygningsmasse i verkstedet og i kjeller – der det under krigen var feltlasarett og tilfluktsrom. Lagerbygningen med råstoffbinge er fra 1948. Da ny innseiling til Melbu ble bygget for en tid tilbake, måtte deler av bygget ut mot kaikant fjernes. Ved kaikanten står det igjen rester etter råstoffbingen som sto i lageret. Hver av bygningskroppene beskrives nærmere under.



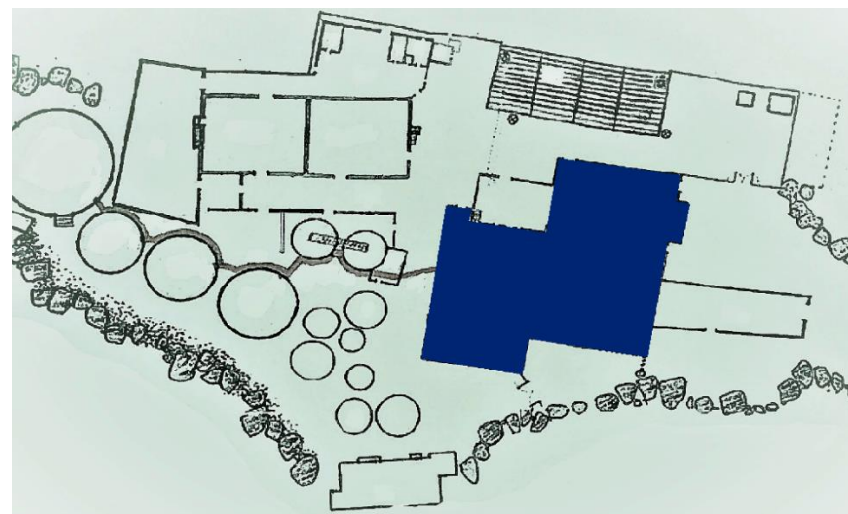
Fabrikkbygningen med fabrikkhall, lager, trandamperi og fabrikkpipe.

Fabrikkhall (11.1)



Fabrikkbygning fra 1946, sett mot nord.

Etter brannen i 1946 ble denne bygningen oppført. Her fantes produksjonsutstyr for fremstilling av sildeolje og sildemel samt råstoffbinge og verksted/fyrrom. Det finnes spor av eldre bygningsmasse i verkstedet, og en eldre kjeller under deler av bygget med tidligere nedgang fra endevegg mot lagerbygningen.



Fabrikkhall.

Eksteriør

Yttervegger er delvis av pusset teglstein, delvis mur/betong og delvis av stenderverk i stål med påmontert fasadekledning av profilerte stålplater, tak i isolerte stålprofiler med taktekke av protan "sanafil". Under vinduer langs nordveggen var det eternittplater. Disse er byttet ut med betongfiberplater. Bygget har seks porter. Enkle vinduer.



Sett mot sør.



Sett mot sørvest.



Sett mot nordvest (grå bygning i front er lagerbygningen fra 1948).



Sett mot vest, blant annet med evaporatortårnet.



Tv. Evaporatortårnet sett mot øst. Th. lager og verksted sett mot øst.



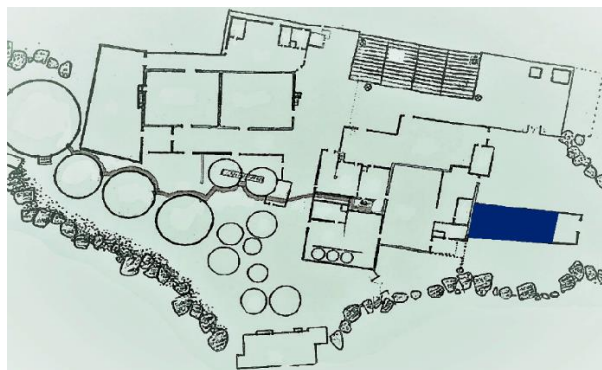
Port til «bilverksted» sett mot sør.

Lagerbygning (11.2)



Lagerbygning fra 1948, sett mot nordvest.

På slutten av 30-tallet sluttet anlegget å lagre råstoffet under åpen himmel og tok i bruk egne lagerskur under tak. Dette er et av flere lagerrom for råstoff på anlegget, bygget i 1948. Langs veggene finnes rester av råstoffbingen. Foruten bygg, reisverk og gulv, er det kun rester av råstoffbingen som er fredet. Også råstoffbingen ved kaikanten. Denne markerer lagerets opprinnelige lengde. (se 11). Plantegningen under viser byggets originale størrelse.



Lagerbygget ble kuttet noen meter i østre ende da ny innseiling kom på plass.



Melbu havn og Neptun sildofabrikk i 1950-årene

Gammel innseiling til Melbu. Molo til Melbu ble åpnet og lagerbygg kuttet noen meter.

Eksteriør

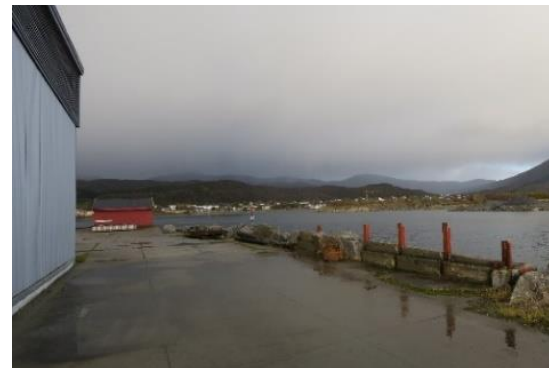


Lageret sett mot sørvest.

Reisverk av stålstendere, kledd med stålprofilplater, gulv i betong, takstoler av stål/tre kledd med blikkplater.



Lageret sett mot sørøst.



Tv. lagerbygning med rester av råstoffbinge fra før bygget ble kuttet, sett mot nordøst. Th. inngangen til lagerbygning sett mot nordvest.

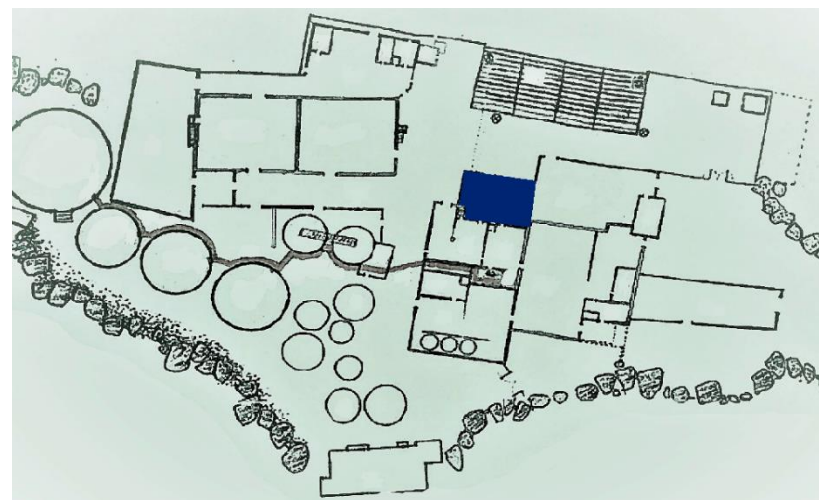


Trandamperi (11.3)



Trandamperi fra 1910, sett mot sørøst.

Bygget er fra 1910 og Christian Fredriksen er byggherre. I dette bygget ble råstoff kokt – fiskelever, og ferdigstilt. Fra 2015 har det vært restaurant i bygget og utleielokale. Restauranten er bygget som et bygg i bygget. Vegg mot nord med vinduer, vegg mot sør og yttervegg mot vest, samt gulv er originalt, og jernkonstruksjoner i rommet som tidligere var benyttet i forbindelse med maskineri.



Trandamperiet.

Eksteriør

Bygget har yttervegger av teglstein, delvis pusset og malt, takstoler av trevirke, taktekke er profilerte stålplater, vinduer med rammeverk av stål, 1 lags glassvinduer. Bygget har seks vinduer.



Trandamperi sett mot sør.

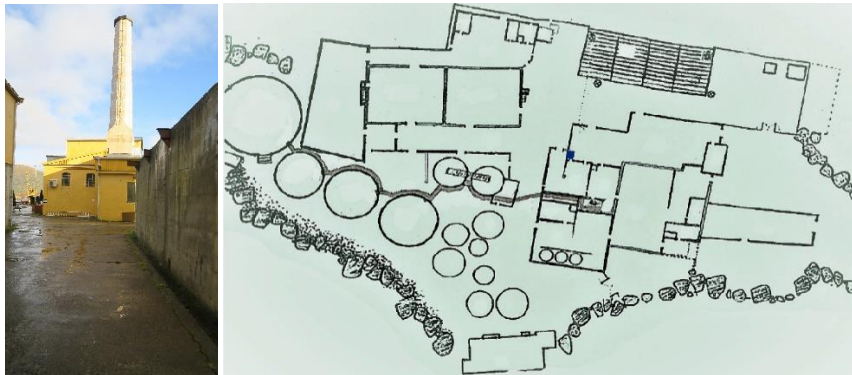


Råstofftank for trandamperiet, sett mot sørøst (11.3).



Detalj av dør (tv.), denne er en kopi av original dør. Byggets seks vinduer ble restaurert i 1995, disse er også kopi av de originale vinduene.

Fabrikkpipe (11.4)



Fabrikkpipe fra 1910, sett mot øst.

Fabrikkpipa er også fra 1910. Pipe for avgass fra fyrkjelen som ble brukt til å produsere varme til tørking av sildemel. Ved fredningstidspunktet står pipa ventilert og tom.

Eksteriør

Teglsteinspipe er pusset meg mørtel og malt hvit med maling for mur. Innvendig er pipa ubehandlet.



Pipa sett fra syklontårnet mot nordøst.

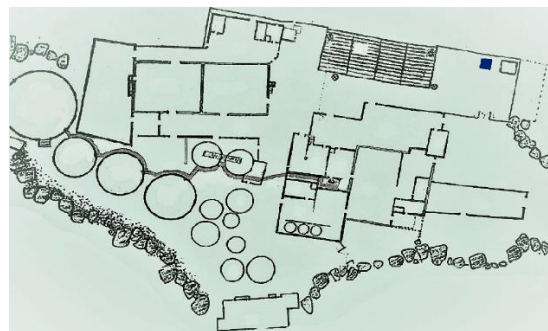
Kaikran (12)

Askeladden-id: 241159-11



Kaikran, gnr/bnr 52/33, fra 1941, sett mot nordøst.

Kaikrana er fra 1941. Den har elektromotor for lossing og lasting av skip. Den står på stumper av jernbaneskinner. Det har visstnok ikke vært en langsgående skinne langs kaia som krana kunne flyttes frem og tilbake på. Krana er ikke i drift. Den er fredet med inventar.



Kaikran fra 1941.

Eksteriør

Kaikran i stål, hytte kledd med 3» stående kledning, bakveggen er valset stålplate. Taket er tekket med papp. Vindu i front og ett på den ene langsiden. Dør med vindu.



To. krana sett bakfra mot vest. Th. kranas dør.



Kranas tak sett mot nordvest.



Kranhuset sett under.

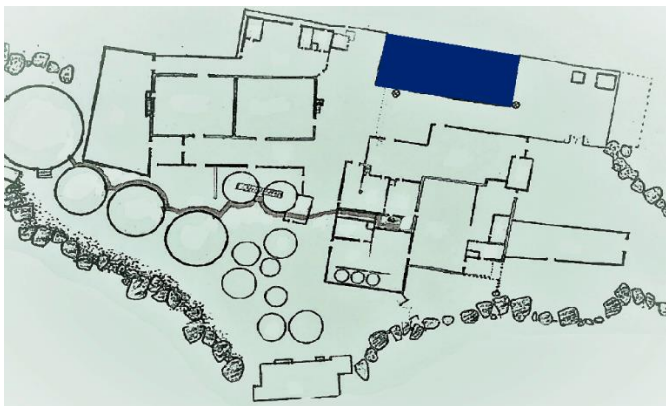
Trekai (13)

Askeladden-id: 241159-19



Trekai fra 1910, gnr/bnr 52/33

Kaia er fra 1910 og ble brukt til lasting og lossing av råvarer og ferdig produkt. Kaia fungerer fortsatt som brygge, og er også benyttet til museale utstillinger. Ble restaurert på 1990-tallet.



Trekai fra 1910.

Eksteriør

Pæler av tre og betong, dragere av stål, dekke av 2"x4" trevirke behandlet med tjære og terpentin.



Fundament for tre- og betongkai.

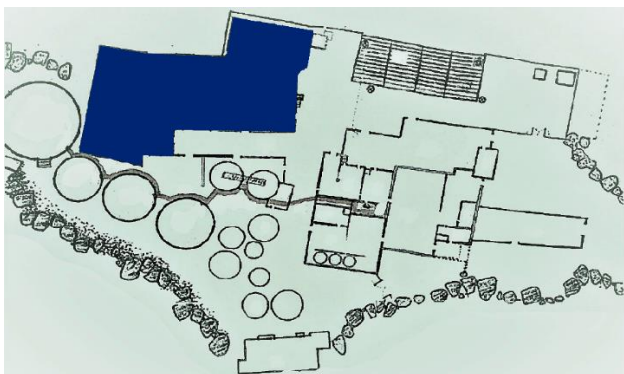
Lagerbygg (14)

Askeladden-id: 241159-13



Lagerbygg, gnr/bnr 52/199, bygningsnummer 189863683, sett mot sørøst.

Lagerbygget består av fire bygningskropper og har et loft over to av dem. Det er en råstoffbinge fra 1950, en råstoffbinge til fra 1950, den siste ble bygget ut og forlenget i 1958. Over disse to er det et melloft. Det siste påbygget - kaiskuret - er fra 1960. Hver av bygningene/funksjonene beskrives enkeltvis. Byggets eksteriør vises under hver av disse beskrivelsene.

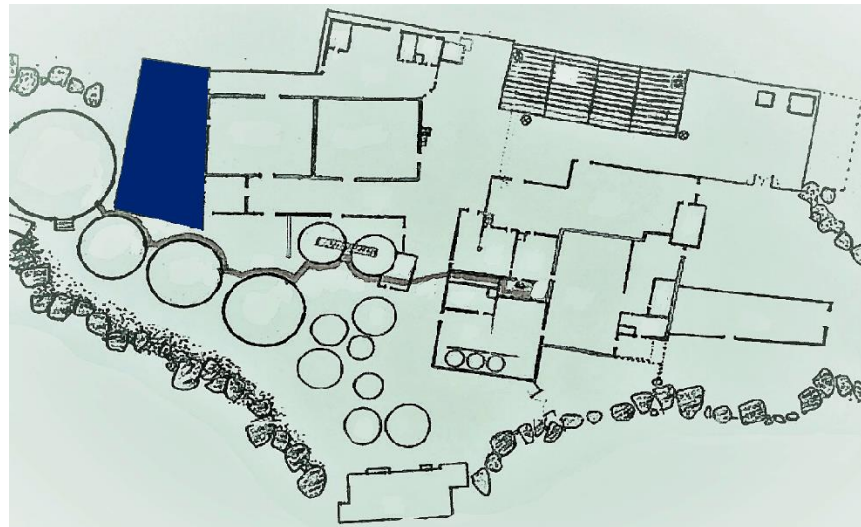


Lagerbygg, gnr/bnr 52/199, bygningsnummer 189863683.

Råstoffbinge fra 1950 med pulttak (14.1)



Råstoffbingen sett mot øst.



Råstoffbinge 1950 med pulttak.

Eksteriør

Råstoffbinge under tak. Den har vegger i betong og i overkant av betongen et bindingsverk i stål, kledd med stålprofilplater. Taket har takstoler i stål og tre, og er tekket med stålprofilplater.



Tv. sett mot sørøst, th. sett mot øst.

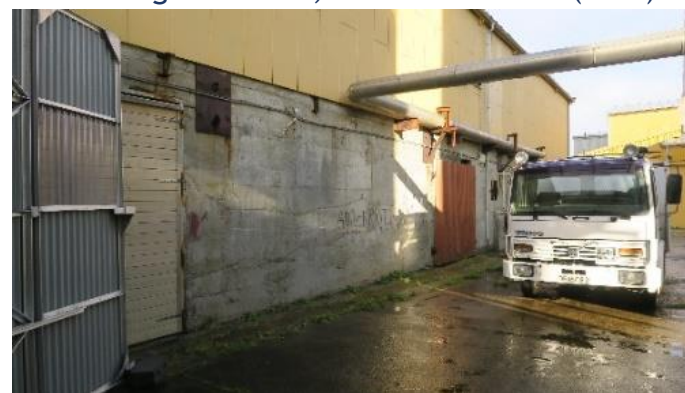


Tv. port inn til råstoffbingen sett mot vest. Th. dør inn til råstoffbingen.



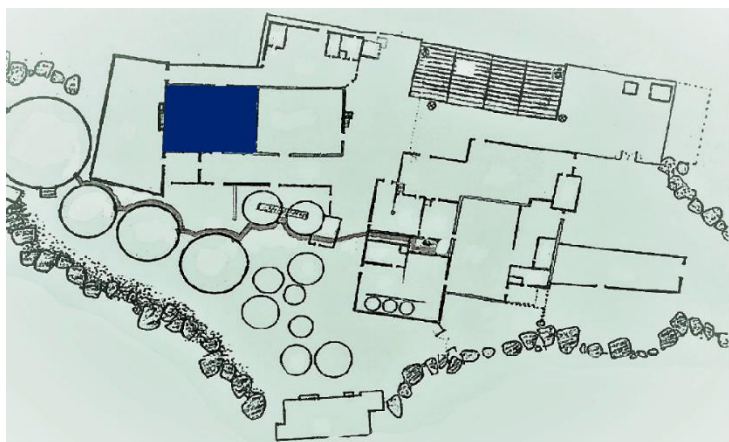
Tv. mateskruen går gjennom betongmuren og ender i transportbandet på andre siden av muren (14.1.1), til høyre for porten, sett mot nordvest. Th. detalj av transportbandet, sett mot nord- nordvest.

Råstoffbinge fra 1950, under melloftet (14.2)



Port inn til 1950-bingen fra sør (14.2), port i tre, halvveis dekket av stålport.

Første etasjen i dette bygget ble brukt som råstoffbinger før råstofftankene fra 70-tallet kom til. Den vestre delen ble bygget i 1950, mens den østre ble bygget i 1958. De to råstoffbingene er skilt av med en betongvegg. Det er ingen passasje mellom dem, men via gangen i kaiskuret er det mulig å komme fra 1950-bingen og over til den andre bingen fra 1950 med pulttak.



Råstoffbinge fra 1950.

Eksteriør

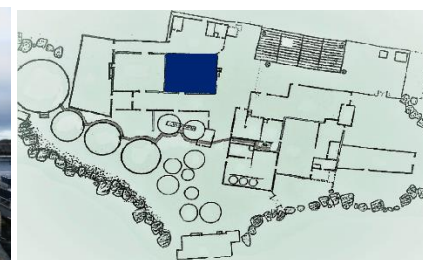
Første etasje i bygget har gulv, vegger og tak av betong. 1950-bingen har to porter, en mot kaiskuret i nord, og en mot restene av råstoffbingene utendørs i sør.



Detalj av transportbandet som er koblet med mateskruen på andre siden av veggen.

Råstoffbinge fra 1958, under melloftet (14.3)

Første etasje i bygget har gulv, vegger og tak av betong. Bygget fra 1958 har to porter, en på søndre vegg og en på østre vegg mot trandamperiet.



Inngang til råstoffbingen fra 1958 under trappa til melloftet, sett mot vest.



Tv. østre port til 1958-bingen. Th. søndre port til bingen.



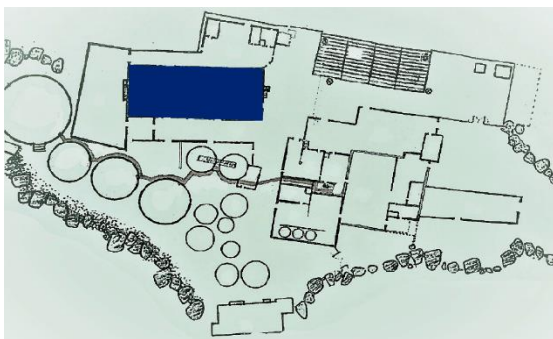
Tv. port mot sør. Th detalj av transportband til høyre for porten, den er koblet til en mateskrue på andre siden av veggen.

Melloftet (14.4)



Melloftet, gult bygg med utvendig trapp, ligger nord for råstofftankene og syklontårnet, her sett mot vest.

Melloftet ble brukt til lagring av sildemel fra 1958 og pakking av dette i sekker. Etter at syklontårnene ble bygget i 1976 ble funksjonen faset ut. I dag er det utstillingslokale og magasin.



Melloftet – andre etasje i merket område.

Eksteriør



Tv. mel-lager sett mot nordvest, søndre vegg har malte metallplater, mens østre vegg har malt stående panel. Th. søndre vegg av melloftet der grunnmuren (innendørs råstoffbinge) ser ut til å være en del av råstoffbingen som sto utendørs.

Veggene er kledd med malte betongplater på langveggene, mens kortveggene har stående lektepanel. På langveggene var det opprinnelig eternittplater. Disse ble fjernet pga. skade og asbest. Loftet har ingen vinduer. Taket er tekket med bølgeblikk. På østre vegg finnes en port der melsekker ble transportert ut for utskipping på kaia. Utvendig er porten original, innvendig er den isolert (nylig). Stålbjelken over porten er reproduisert fra gamle bilder. Det var montert en vinsj ved portåpningen for å senke melsekker ned.



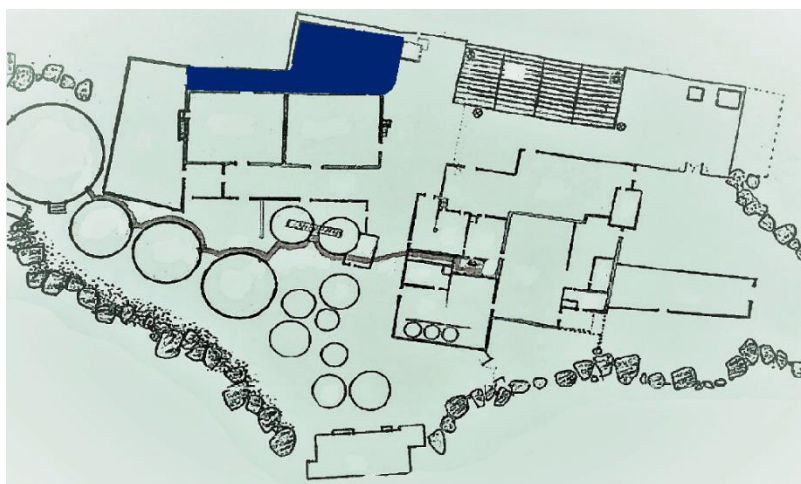
Tv. 2. et. på bygget til venstre er melloftet. Der vises trapp med dør og porten til høyre med stålbjelke. Trappen inngår ikke i eksteriørfredningen. Th. nærbilde av port med stålbjelke.

Kaiskur (14.5)



Kaiskur fra 1960, sett mot vest.

Skuret fra 1960 ble brukt som formannskontor og mottak av råstoff.



Kaiskur.

Eksteriør



Kaiskuret sett mot sør med råstofftank fra 1950 til høyre i bilde og de «nye» tankene fra 70-tallet i bakgrunnen, utsnitt av foto fra 2015 (foto: Ulf Gustavsen).



Kaiskuret sett mot øst.

Kaiskuret består av to hoveddeler. Det er mottaksrommet med formannskontor mm. som har yttervegger av stående malt tømmermannskledning. Innvendig vises bindingsverk 2"x4" i tre.

Takstoler er av limtre og lektere i tre, taktekke av profilerte stålplater. Det er en dobbel port i tre i nordre vegg, og leddport i østre vegg. Den andre delen av bygget er en passasje inn mot råstoffbingene fra 1950 med åpning i søndre vegg og vestre vegg. Nordre vegg har et stenderverk av tre og stål og er kledd med profilerte stålplater. Veggen har en sammenhengende vindusrekke høyt oppe på veggen. Taket har lektere i tre og et tekket med stålplater.

Sildoljetank 3 (15)

Askeladden-id 241159-14

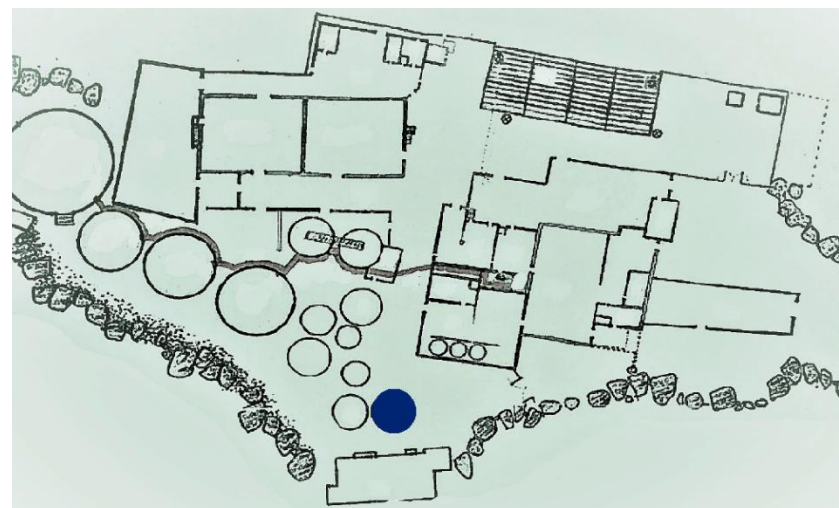


Sildoljetank 3 fra 1972, gnr/bnr 52/33, sett mot vest.

Tank for ferdigprodusert sildolje.

Eksteriør

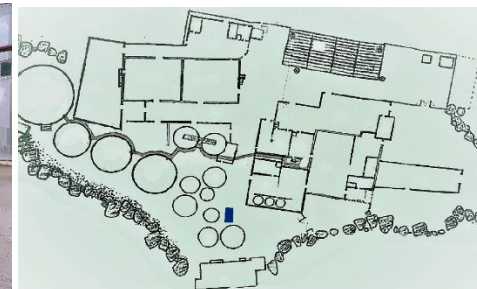
Tanken er bygget av 10mm stålplater som er grunnet og malt. Den er lukket. Tanken står på et betongfundament.



Sildoljetank 3 fra 1972.

Sykkelskur (16)

Askeladden-id: 241159-16



Sykkelskur i treverk sett mot vest, gnr/bnr 52/33.

Skuret har vært benyttet som sykkelskur. Dateringen er usikker. Opp gjennom årene har det vært mye utsatt for vær og vind. Det har hendt at skuret har blåst over ende.

Eksteriør

Sykkelskuret har stående stenderverk i 100»x100» og liggende stendere i 50»x100». Veggene er kledd med stående panel i ulik bredde. Vegg mot vest mangler et bord. Nedre del av panel har råteskade. Høyde ca. 2 m, og bredde 4,5 m og dybde 1,20 m.



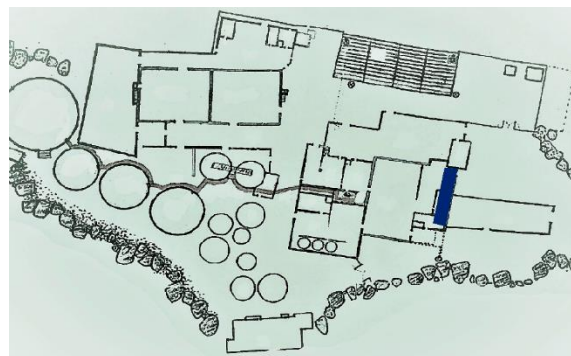
Sykkelskuret mangler et panelbord, sett mot øst.

Feltlasarettet/bomberom (17)

Askeladden-id: 241159-24

I 1940 overtok Chr. Fredriksens sønn, Gunnar Frederiksen, sildoljefabrikken. Han sto på tysk side under krigen og hadde slik sett gode kontakter og tilgang på tysk kapital. Sildoljefabrikken

hadde tyske vakter og tysk ledelse. I 1943 ble det bygget et tysk feltlasarett og bomberom under fabrikkbygningen fra 1946. I 1970 ble dette området murt igjen, men det har siden blitt åpnet. Rommene står der fortsatt intakt, men er tømt for inventar.



Feltlasarett og tilfluktsrom under 2. verdenskrig.



Feltlasarett og tilfluktsrom under fabrikkbygningen. Gnr/bnr 52/33. Th. muligens en lukket utgang/rømningsvei.



To. spor etter hyller på bakre vegg. Th. et rom.

Anleggsområde (18)

Askeladden-id: 241159-25

Innenfor anleggsområdet er det flere rester og spor etter tiden fabrikken var i drift som for eksempel utendørs råstoffbinger, rampe til utedoen, betongfundamenter til råstofftanker, lysmaster, rester etter transportkanalen, betongdekke, betongkai, spor etter kanaler i betongen. For avgrensning av område fredet etter kml § 15, se fredningskart.



Rester av vegg til råstoffbinge, sett mot vest. Gnr/bnr 52/33.

Ved etableringen av sildoljefabrikken ble råstoff lagret under åpen himmel eller i uisolerte binger. Dett var vanlig frem til slutten av 30-tallet. I området mellom tankene og lagerbygget finnes rester etter disse åpne råstoffbingene.



Råstoffbingen sett mot nordvest, og rør knyttet til transportkanalen.



Rester av vegg ved syklontårnet, og rør tilhørende transportkanalen, sett mot nord-nordøst.



Rester av transportkanalen, sett mot fabrikkpipa og bygget for evaporatorene.



Rester av vegg. Denne viser hvordan veggene ble bygget opp og ned etter behov, sett mot sør. Se lignende vegger i lagerbygningen i tilknytning til fabrikk.



Transportkanal i området mellom råstofftanker og råstoffbinge fra 1950 med pulttak.



Transportkanal ved råstofftank 3 og 2 (3 og 4).



Rester av transportkanalen.



Rester av gangbro til utedo, sett mot vest. Gnr/bnr 52/33.

Før Neptun fikk moderne vann og kloakkanlegg, hadde anlegget en utedo. Den lå plassert sør for administrasjonsbyggets sørøstre

hjørne. Utedoen sto plassert over havet. Avføringen gikk derfor rett i vannet. Utedoen er borte, men gangbroen for å komme dit, står fortsatt. Den er bygget av stålstenger. I dag er området der utedoen sto, fylt med masser i forbindelse med bygging av ny innseiling til Melbu og bølgebrytermolo mot sør.

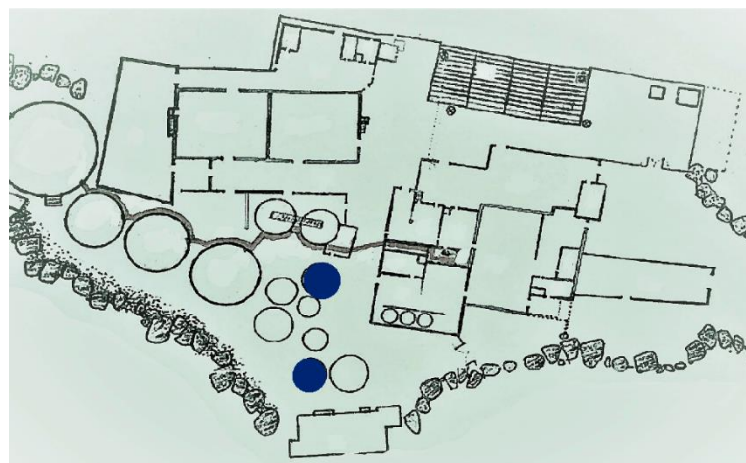


Gangbroen sett mot nordvest.



To lysmaster på kaia.

Lysmastene er bygget i ca. 1975. Lampene er fra 1986.



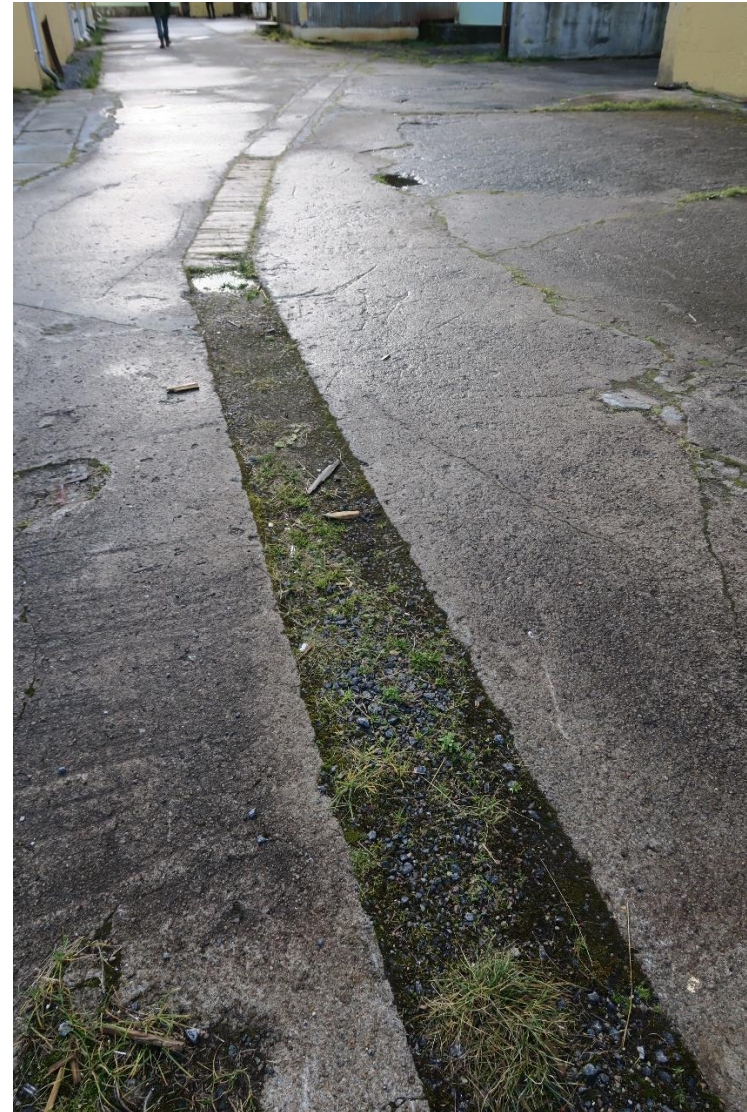
Da anlegget ble lagt ned og produksjonsutstyret solgt til Tan-Tan i Marokko, ble også tankene som sto på disse fundamentene med.



Betongfundament nær administrasjonsbygg.



Betongfundament nær syklontårnet. Se også betongdekket.



Betongdekke mellom trandamperiet (11.3) og råstoffbinge fra 1958 (14.3).



Betongdekke mellom bygget for evaporatorene og administrasjonsbygget, sett mot vest.

Historie

AS Neptun Sildoljefabrikk ble etablert i 1910 og var i drift frem til 1986. Dette anlegget er ett av mange fiskeforedlingsanlegg som etablerte seg langs Norges kyst på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. De representerer en overgang fra et tradisjonelt til et moderne fiske og fiskeforedling.



Grunnboring fra skip i forgrunnen og Neptun Sildoljefabrikk i bakgrunnen, foto antakelig fra 1910. Foto: Museum Nord

Sildefiske og sildeforedling

Sildefisket og foredlingsindustrien har vært vesentlige komponenter i forming av byer og tettsteder langs Norges kyst. Det har virket inn på bosetting, sysselsetting og samfunnsliv, på handel og teknologisk utvikling. En bifortelling, og en vel så viktig historie om silda, er dens ustadige karakter. Den kunne plutselig forsvinne. Dette skyldtes først naturlige årsaker, siden ble dette fortellingen om industrifiske og overbeskatning. Svingningene dette ga, sammen med økonomiske høy- og lavkonjunkturer i samfunnet for øvrig, preget kystsamfunnene og fiskeforedlingsindustrien fra slutten av 1800-tallet og gjennom hele 1900-tallet.



Fra Melbu havn i 1923. Fiskebåter (Ålesundsbåter) ved Frederiksen-brygga. Vi ser litt av bebyggelsen på Melbu i bakgrunnen. Foto: Museum Nord

Det spesielle med silda er dens vandring i store stimer inn mot kysten og inn i fjorder når den er gyteklar. Når silda kom, gjaldt det derfor å være på plass med båt og mannskap. Tradisjonelt dro karene ut med færingar eller fembøringar. Ofte eide de båten i fellesskap, eller den var eid av en «nessekonge». På land sto kvinnene og tok imot fangsten. De rensa og la silda i tønner etter størrelse. Daglig kunne det bli pakket mellom 15.000-20.000 tønner med saltet sild. Ubrukelig sild ble dumpet på sjøen eller brukt som gjødsel. Når silda kom, kunne det samle seg tusenvis av mennesker på små steder langs kysten. På en eller annan måte var alle involvert i fisket, om de var ute på fiske eller saltet, bidro med overnatting for alle tilreisende eller solgte mat og drikke, eller falbød andre varer og tjenester.

Sildas innsig var ikke forutsigelig. Noen år kom det enorme mengder, mens andre år dukket den knapt opp. I nær en mannsalder var silda helt borte fra norskekysten, så dukket den brått opp igjen på begynnelsen av 1800-tallet langs kysten av Sør-Vestlandet (*Fortellinger om kyst-Norge*). I Vesterålen ble det noen eventyrlige sildeår siste halvdel av 1800-tallet.

Det tradisjonelle sildefisket med enkle båter og redskap var avhengig av sildas innsig mot land. Dette endret seg gradvis med en stadig mer moderne og høyt teknologisk fiskeflåte.

Langs hele kysten av Nord-Norge hadde de såkalte nessekongene en helt sentral posisjon, også innen sildefisket og enkel fiskeforedling. De var privilegerte handelsmenn som fra 1700-tallet hadde fått tillatelse av kongen til å drive handel. Fra Brønnøysund i sør til Vardø i nord skal det ha vært mellom 200-300 handelsteder og fiskevær som ble styrt av nessekonger. Frem til begynnelsen av 1900-tallet hadde de stor makt og deres handelsvirksomhet fungerte gjerne som et omsetningsmonopol. Med dampskipene og en stadig

mer moderne og vidtgående fiskeflåte, ble fiskerne mindre avhengig av de lokale fiskeoppkjøperne. Fangsten kunne omsettes der det gav best fortjeneste.

Produksjon av Sildolje i Norge

Industriell produksjon av sildolje i Norge startet på slutten av 1870-tallet da et britisk selskap etablerte en fabrikk for fiskeguano i Brettesnes i Lofoten. Etter en brann ble fabrikk gjenoppbygd som sildoljefabrikk i 1884, men måtte stenge allerede i 1892 grunnet dårlig lønnsomhet. Fabrikk i Brettesnes hadde imidlertid skapt interesse for sildoljeproduksjon i Norge. Produksjon av sildolje og sildemel muliggjorde nemlig utnyttelse av silda som tidligere hadde blitt kassert fordi den ikke egnet seg for salting og videresalg. Den første norske sildoljefabrikk var A/S Nordland Olje- og Kraftfoderfabrik i Svolvær, etablert i 1898. Thor Lexow skriver i sin bok *Nordnorges sildoljeindustri* at sildoljeindustrien virkelig skjøt fart på begynnelsen av 1900-tallet. Fra 1909-1911 ble det ifølge han oppført hele 16 fabrikker i Nord Norge og Trøndelag.

På begynnelsen av 1900-tallet ble fiske og fiskeforedling underlagt statlige reguleringer og innlemmet i karteller. For eksempel var det i mellomkrigstiden et mål å regulere tilbudet av sild til de best betalte markeder slik at prisene ble stabile og høyest mulig. Best pris hadde fersk sild, så saltet sild og lavest pris hadde silda som gikk til industrien. Mel- og sildeoljefabrikkene ble på denne tiden strategisk viktige komponenter i prisreguleringen. Ved høye fangstvolum kunne også kvalitetssild dumpes til industrien, for på den måten å opprettholde den høye markedsprisen på fersk sild eller saltet sild. Med det slapp man å ty til fangststopp. Fra tidlig 1900-tall foregikk

det også internasjonale dragkamper om eierskap til havområdene som hadde betydning for fiskeri og tilgang til råstoff ved anleggene.

Under krigen var den norske sildoljenæringen mål for flere raid fra britiske styrker som anså industrien som krigsviktig for Tyskland fordi man kunne produsere glyserin fra oljen, en kjemikalie som kunne benyttes i fremstilling av bomber. Aksjonene mot fabrikkene skapte sterk splid mellom Britiske styresmakter og den norske Londonregjeringen. Ved Neptun Sildoljefabrikk anla man et lasarett og bomberom under gulvet i fabrikkbygningen.

Etter andre verdenskrig skjøt industrifisket virkelig fart. Med moderne fartøy var ikke lenger fiskerne avhengig av sildas innsig mot land. Nå kunne stimene jaktes i det åpne farvannet. Det ga stabil tilgang på råstoff til fiskeforedlingsindustrien, og fiskeindustrien hadde generelt gode år. Hele 60-tallet var preget av optimisme og forutsigbarhet for bedriftene, som igjen resulterte i opprusting og modernisering av anlegg. Det ga også stabilitet for alle som var ansatt i fiskerinæringa, deres familier og hele lokalsamfunn.

Så kom krisa. De effektive trålerne hadde tømte havet for sild. I 1969 var sildebestanden så godt som borte. Redningen for fiskerne og fiskeindustrien, ble lodde, fisket opp med de samme effektive fangstmetoder som silda.

For å fremme sysselsetting og bosetting i distriktene ble Distriktenes Utbyggingsfond etablert i 1961. Fondet hadde et særlig fokus på fiskerinæringen, energi- og industriutbygging. Langs hele kysten av Nord-Norge fikk fiske og fiskeforedlingsindustrien betydelig støtte til nyetablering eller oppgradering av eksisterende anlegg.

Dette var imidlertid ikke til stor hjelp da også lodda forsvant. Gjennom for mange år var det bevilget fiskekonsesjoner til for mange effektive fiskefartøy. På midten av 80-tallet var lodda borte. Det førte til et ras av nedleggelse av fiskeforedlingsindustrien langs hele kysten av Nord-Norge.

Det systematiske overfisket, først av sild, så av lodde, kan leses som et generelt uttrykk for industrialisering og modernitet; mennesket og menneskets ønsker og behov ble satt i første rekke. Rovdrift på naturen kan sies å være industrialismen og fremskrittstroens mørke tvilling.

Neptun Sildoljefabrikk

Da Neptun Sildoljefabrikk ble etablert i 1910 var fabrikken ved åpningen landets mest moderne sildoljefabrikk. Bedriften var den første i Norge som tok i bruk et amerikansk maskinsystem basert på helkontinuerlig skrupressing av kokt sild. Dette ga store økonomiske fordeler. Systemet gjorde det mulig å presse 50 hektoliter råstoff på en time, mens det tidligere hadde tatt tolv timer å bearbeide et slikt volum.

I driftsperioden var det mange og til dels store svingninger som følge av råstofftilgangen på sild og lodde. I tillegg fant det sted en langvarig arbeidskonflikt i 1933 hvor fabrikkens arbeidere organiserte seg og bedriften svarte med lockout. Fabrikken var også utsatt for brann i årene 1912 og 1946.



Melbu havn, 1917. I bakgrunnen Neptun sildoljefabrikk. Foto: Museum Nord

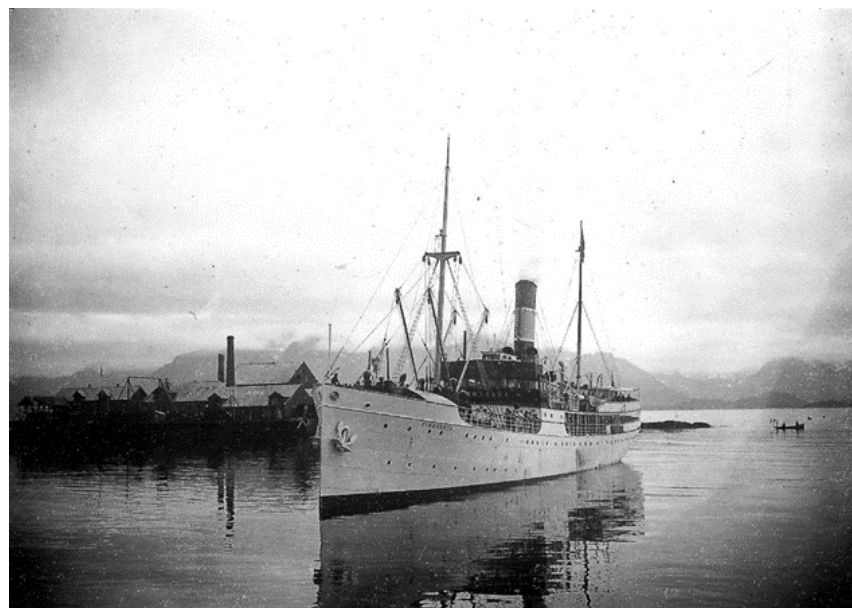
Neptun Sildoljefabrikk var en av flere bedrifter som «nessekongen» og industripioneren, Christian Fredriksen, grunnla. Fra 1890-tallet var han en sentral skikkelse i forvandlingen av Melbu fra å være et lite tradisjonelt handelssted til et byliknende tettsted med industri og servicenæringer. I løpet av 30 år økte folketallet i bygda fra om lag 100 til nær 1000 mennesker.



"Kong Haakon spadserer opover til Festivitetslokalet 24/6 1922." Kongebesøk i forbindelse med åpningen av Risøyrenna. Kongen følges av Christian Fredriksen. I bakgrunnen fabrikk Nordkap. Foto: Museum Nord

Fredriksen var en foregangsmann i utvikling av industrifiske og var en pådriver for å ta i bruk dampdrevne fiskefartøyer. Han satset også på infrastruktur tilrettelagt for en større og moderne fiskeflåte i Melbu. I tillegg bidro han sterkt til å utvikle handelen på stedet.

De første produksjonsårene ved sildoljefabrikken var relativt gode. Perioden fra etableringen i 1910 til etter første verdenskrig var en tid med høykonjunktur. Denne sammenfalt med godt sildefiske. Overskuddet fra Neptun benyttet Fredriksen til å utvide driften og kjøpe opp andre fabrikker.



D/S "Finmarken" ankommer til Melbu med Kong Haakon ombord 24/6 1922. I bakgrunnen Neptun. Foto: Museum Nord.

Mellomkrigstiden var derimot preget av nedgangstider og bedriften gikk med underskudd, med unntak av de gode sildeårene 1928-29. I de siste årene av Fredriksens liv, skrumpet hans formue betydelig inn og han kjempet en hard kamp for å holde kreditorer på avstand. Han døde i 1929. I 1936 overtok Norges bank boet etter Vesterålens Forretnings- & Handelsbank som kontrollerte mange av Melbuselskapene, også Neptun.

Opprinnelig var bygningsmassen på Svinøya bygget i tre og tegl, og var slik sett sårbar for brann. Fra etableringen i 1910 er det kun pipa, trandamperiet og kaia som finnes ved fredningstidpunktet. Etter brannen i 1912 ble anlegget bygget opp igjen.

Administrasjonsbygget, eller rettere sagt, en indre kjerne av dette bygget, er det eneste gjenværende fra dette året.

Før den omfattende moderniseringen av anlegget på 1970-tallet, var produksjonslinja på Neptun som følger: Først losset et arbeidslag båtene på kaia og bar silda til sildebingen (disse var først ute under åpen himmel, men fra 30-tallet ble de bygget innomhus). Dette var i utgangspunktet tungt manuelt arbeid, siden kom kranene. I sildebingen sto et nytt lag som måkte silda opp på et samleband/elevator som fraktet fisken opp i en 18 meter lang elevator der silda ble kokt. Ferdig kokt sildemasse kom ut, og derfra gikk den til skrupressene. Den utpressede blandingen av olje og vann gikk videre til en separator der veskene ble skilt. Vannet ble varmet opp og gikk ut av skorsteinen som damp. Oljen ble tappet over på metall-fat og var klar for utskipping. Massen som ble igjen etter utpressingen, gikk gjennom et rør til en kvern. Her ble massen til mel. Siden ble melet tørket, og gikk så inn i en blandingssilo der det ble tilført luft for å gjøre det jevnere og lettere å pakke i melsekker. Sjauere bar sekkene til mel-lageret. Av den opprinnelige produksjonslinja fra før 1970, er det kun fragmenter igjen som kaia fra 1910, rester av en utendørs råstoffbinge og mateskruer.

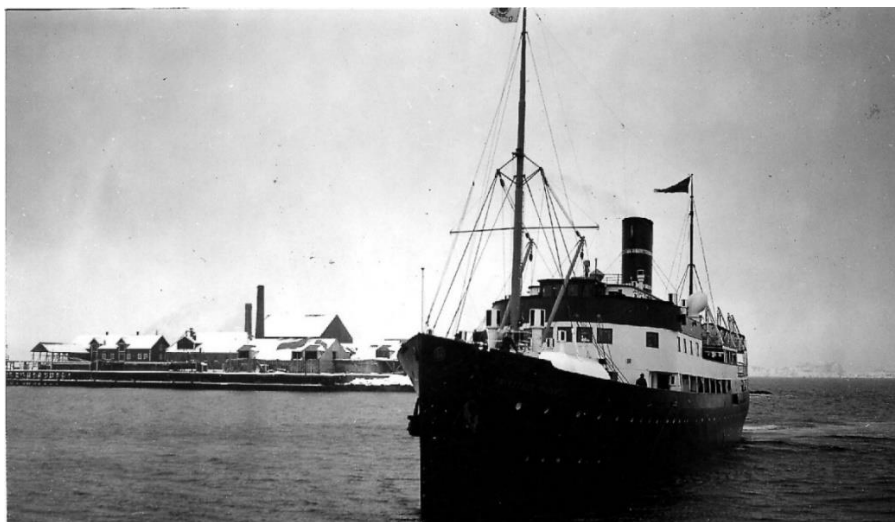
I 1940 overtok Chr. Fredriksens sønn, Gunnar Frederiksen, sildoljefabrikken. Han startet snart å realisere sin drøm om å etablere et større fiskefileteringsanlegg inne i Melbu. Bedriften fikk navnet Gunnar Fredriksen AS, og Neptun ble en del av dette selskapet. Gunnar Fredriksen sto på tysk side under krigen og hadde slik sett gode kontakter og tilgang på tysk kapital. Sildefabrikken hadde tyske vakter og tysk ledelse.



Gunnar og Edith Frederiksen gifter seg 29. juli 1933. Brudeparet står på trappa på Riarhaugen på Melbu. Bildetekst: "Forelsket 29-7-33." Foto: Museum Nord

I 1943 ble det bygget et tysk feltlasarett under driftsbygningen. Dette fungerte også som bomberom. I 1970 ble dette området murt igjen, men har siden blitt åpnet. Rommene står der fortsatt intakt,

men er tømt for inventar. På grunn av G. Frederiksens og bedriftens disposisjoner under krigen, ble fabrikk over tatt av *Direktoratet for fiendtlig eiendom* ved krigens slutt, og fra 1946 inngikk den som et produksjonsanlegg under Statens Fryseri, Melbu (frem til 1963). Frederiksen døde i 1948, før landssviksaken mot ham kom opp for rettsapparatet.



NFDS "Prinsesse Ragnhild" ankommer Melbu. I bakgrunnen Neptun sildoljefabrikk. Datering er ikke oppført, men foto er fra før brannen i 1946. Foto: Museum Nord

Anlegget brant i 1946, og blant mye annet ble skrupressene fra 1910 ødelagt. Ny fabrikkbygning kom på plass senere i 1946. Noen teglvegger og vegger i betong finnes som gamle spor i det nye bygget. I 1948 ble det satt opp en lagerbygning i tilknytning til fabrikk. Bygningsmassen fra etterkrigstiden står fortsatt.

Etter krigen varierte driften i takt med tilgang på råstoff og politiske reguleringer. På 50-tallet ble lagerkapasiteten bygget ut med innendørs råstofftanker og et loft for lagring av mel. I 1960 ble det oppført et kaiskur. Her var det et formannskontor og det fungerte også som mottak for råstoff. I 1963 ble Neptun omgjort til aksjeselskap.



Flyfoto – muligens fra 40-tallet.

På 70-tallet ble de karakteristiske runde tankene for råstoff- og sildoljelagring bygget, samt siloene for «sildemel» som egentlig var loddemel. På 70-tallet fikk også anlegget nye garderobefasiliteter for de ansatte. På denne tiden ble arbeidsstokken klar over at de luktet. De fikk ikke skrubbet seg rene for fiskelukten, den hang ved dem

uansett hvor mye de dusjet. Lukten måtte rett og slett svettes ut. De ansatte fikk derfor en badstue med tilhørende garderobe og bad.

Ved hjelp av distriktenes utbyggingsfond og en aksjeutvidelse ble anlegget også kraftig modernisert på 70-tallet, i 1979, som en overmåte kostbar svanesang, kan vi si i etterpåklokskapens lys.



Foto fra etter 1976, for syklontårnet rager på øyas midte.

Da kom det på plass en toppmoderne og automatisert produksjonslinje. Men årene med overbeskatning i fisket endte i en total kollaps på 80-tallet. Først var det silda på 60/70-tallet, så forsvant lodda på 80-tallet. Med det opphørte grunnlaget for videre drift. I 1987 tilbød staten ni millioner i kondemneringsstøtte og bedriften ble nedlagt. Det meste av det moderne produksjonsutstyret ble demontert og solgt til en

fiskeforedlingsbedrift i småbyen Tan-Tan i Marokko. Siden 1991 har anlegget vært et museum.

Litteratur

Ressursar til låns, Sild og anna pelagisk fisk, utkom i serien «Fortellinger om kyst-Norge»

Thor Lexow: *Norges sildoljeindustri, en kjemisk-teknisk undersøkelse*, F. Brund bokhandel – Trondhjem 1925

Riksantikvaren: *Bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner*

Riksantikvaren: *Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen*, datert 31.01.2015

Nils Kolle (red.): *En næring i omforming, Norges fiskeri- og kysthistorie, bind III*, Fagbokforlaget 2014